

80 jaar • De open samenleving en haar vijanden •

Beschrijving

In 2025 is het 80 jaar geleden dat Karl Poppers filosofische meesterwerk • De open samenleving en haar vijanden • verscheen. In het [Filosofie magazine](#) wordt hier aandacht aan gegeven:

Popper's bio

Karl Popper wordt geboren in het *Wenen* van 1902, toen nog het culturele en intellectuele centrum van *Europa*. In zijn jeugd ziet en hoort hij overal propaganda van *Oostenrijks*-nationalistische, marxistische en fascistische aard. Popper is hier niet immuun voor: kortstondig verdedigt hij de rechtvaardigheid van de Oostenrijkse daden in de *Eerste Wereldoorlog*.

Zijn gevoeligheid voor propaganda schokt hem. Wanneer kan ik iets nou echt weten, vraagt hij zich af. Zijn ervaring met de verleidende kracht van mooie verhalen maakt hem tot een nuchtere wetenschaps-filosoof en politiek denker, die een kritische houding verheft tot ideaal.

Reality check

Het *Wenen* van het begin van de 20ste eeuw, waarin Popper opgroeit, is dan wel het culturele en intellectuele centrum van Europa, er is ook veel armoede, net als in de rest van *Europa*. Deze armoede treft Popper diep en wakkert zijn nieuwsgierigheid naar het socialisme aan. Een twintig jaar oudere vriend stimuleert Popper hierin, maar waarschuwt hem ook tegen de bolsjewistische, communistische variant van het socialisme. Deze ideologie vindt zijn doel zo belangrijk dat het alle middelen heiligt.

Andere vrienden halen Popper op 17-jarige leeftijd alsnog over om marxist te worden.

Maar een incident dat Popper voor zijn leven zal tekenen smooit zijn idealisme al snel in de kiem: wanneer een groep ongewapende marxisten probeert hun kameraden te bevrijden uit de gevangenis schieten politieagenten zeven van hen neer, onder wie een aantal vrienden van Popper.

Medeverantwoordelijk?

Door het marxisme te steunen, vindt Popper, is hij medeverantwoordelijk voor deze tragische gebeurtenis. Dit stort hem in diepe twijfel: is de communistische heilstaat deze offers wel waard? Hoe zeker is hij ervan dat het communistische doel realistisch is? Heeft hij het marxisme wel kritisch genoeg bekeken? Deze reality check confronteert Popper met zijn twijfels over het marxisme. Hij ontdekt dat hij die twijfels had weggestopt om op te gaan in zijn vriendengroep.

Hij veracht zichzelf: iedereen moet kritisch op zichzelf zijn, en zeker de intellectueel, zoals hij zichzelf op dat moment al ziet. Partijdigheid bedreigt kritisch en onafhankelijk denken, merkt Popper. Daarom zal hij nooit meer lid worden van een politieke partij, al zal hij nog wel invloedrijke politiek-filosofische werken schrijven.

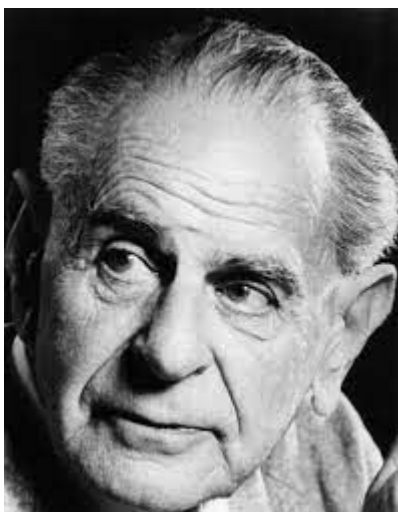
Feilbaar

Het jaar 1919 noemt Popper het belangrijkste jaar voor zijn intellectuele vorming. Niet alleen vindt dan het bovengenoemde incident plaats, ook maakt hij kennis met de psychoanalyse van Freud en de relativiteitstheorie van Albert Einstein.

Popper is met name onder de indruk van *Einsteins* open houding: in zijn lezingen en artikelen beschrijft Einstein expliciet welke waarnemingen zijn relativiteitstheorie onderuit zouden halen. Dit contrasteert, zo ziet Popper, sterk met de psychoanalyse van Freud. Deze werd zo aangepast dat de theorie alle mogelijke waarnemingen kon verklaren. Waar critici ook mee kwamen, de psychoanalyse had een antwoord.

Achteraf is het eenvoudig

Op het eerste gezicht lijkt dit juist een sterk punt van de psychoanalyse. Hoe meer een theorie kan verklaren, hoe beter, toch? Maar Popper stelt dat achteraf verklaren niet zo moeilijk is. Waar het om gaat is voorspellen, en daar is de psychoanalyse een stuk slechter in. Voorspellen maakt een theorie wetenschappelijk, omdat voorspellingen getest kunnen worden. En als de voorspellingen niet uitkomen, heeft de theorie de test niet overleefd.

Zo komt Popper eind 1919, op 17-jarige leeftijd, al op de eerste formulering van zijn wetenschapsfilosofie: een wetenschappelijke houding is een kritische houding, waarbij de wetenschapper zoekt naar mogelijke tests die zijn theorie onderuit kunnen halen. De jaren erna zal

Popper deze filosofie verder ontwikkelen, die hij *falsificationisme* zal dopen. Deze naam wijst op de kern van Poppers wetenschapsfilosofie: elke wetenschappelijke theorie is feilbaar. Elke theorie die niet feilbaar is, oftewel niet onderuitgehaald kan worden door een wetenschappelijke waarneming of experiment, is niet wetenschappelijk.

Witte zwanen

Dit betekent dat we harder moeten zoeken naar ervaringen die niet stroken met ons wereldbeeld dan naar waarnemingen die ons wereldbeeld bevestigen. Het is sowieso onmogelijk een theorie te bevestigen aan de hand van ervaring, denkt Popper. Hij geeft het voorbeeld van de stelling *“Alle zwanen zijn wit”*. Deze stelling kun je nooit volledig bevestigen door het zien van witte zwanen, want het blijft altijd mogelijk dat er ergens een anderskleurige zwaan rondzwemt. Helemaal zeker weten kun je het dus nooit. Popper stelt dat je daarom altijd open moet staan voor tegenbewijs.

Zo’n houding voldoet aan Poppers ideaal van *kritische rationaliteit*. Dit ideaal is volgens hem niet alleen relevant voor wetenschappers, maar ook voor leken. Er is namelijk geen exclusief wetenschappelijke houding, stelt Popper: *wetenschap is een direct gevolg van de menselijke nieuwsgierigheid en ons probleemoplossend vermogen*.

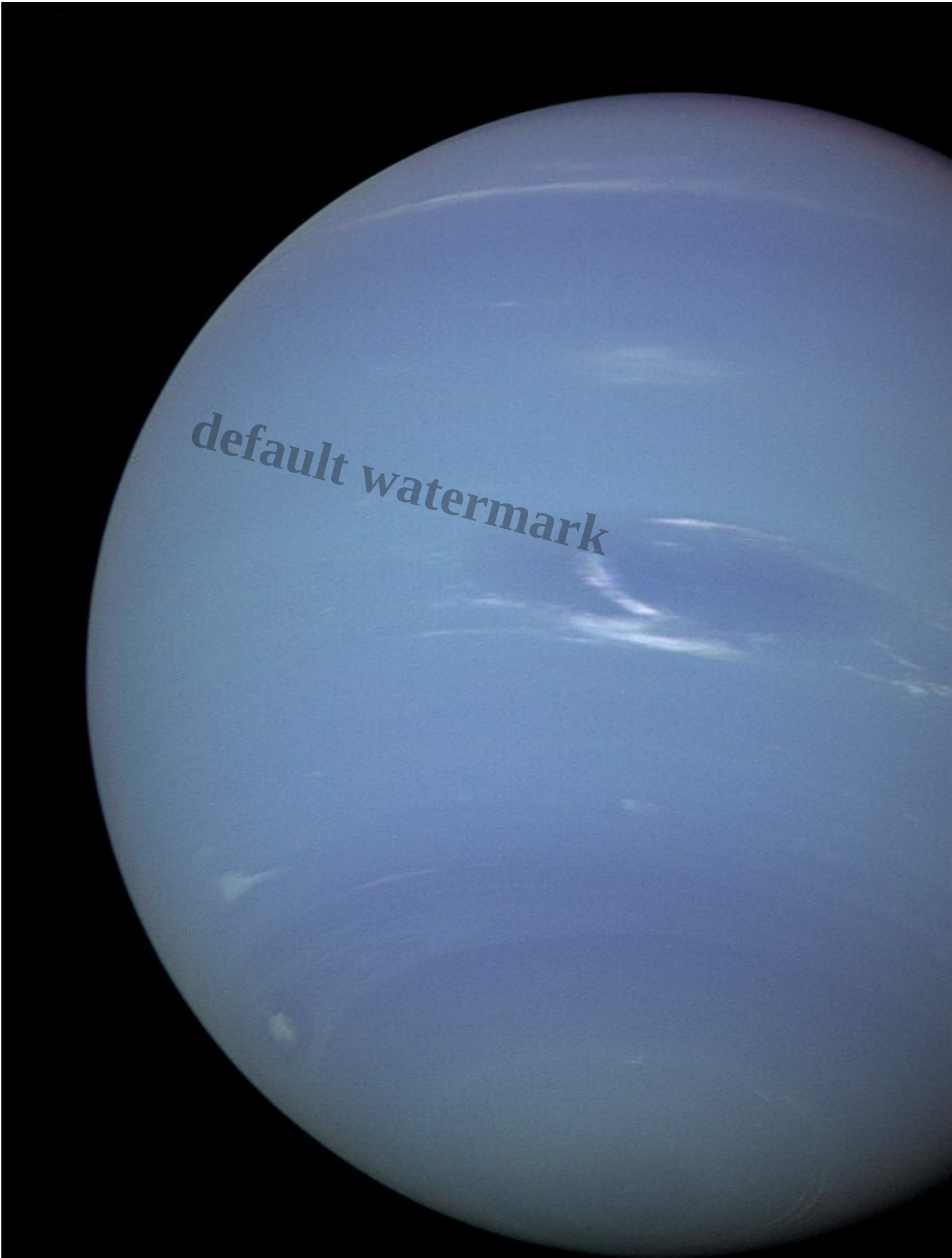
Ook in ons dagelijks leven moeten we dus het ideaal van kritische rationaliteit omarmen. Sta open voor tegenbewijs, sterker nog: ga er actief naar op zoek. Bedenk bij welke waarnemingen je theorie over de werkelijkheid niet zou kloppen.

Stel dat je ervan uitgaat dat iemand een afspraak is vergeten, waardoor je geïrriteerd raakt. Maar weet je dit wel echt? Het enige wat je weet is dat diegene op dit moment niet is waar jij dacht afgesproken te hebben. Dit kan allerlei redenen hebben. Als je achter een van die redenen zou komen, zou dat je theorie over de situatie al onderuithalen. Zo zeker weet je dus niet wat er gebeurd is.

Neptunus

Maar waarom stellen we eigenlijk theorieën op over hoe de werkelijkheid in elkaar zit? Volgens Popper ontwikkelen we theorieën om problemen op te lossen. Dit begon met praktische problemen, maar later wilden we ook theoretische problemen oplossen. Als we iets waarnemen om een probleem op te lossen doen we dat altijd met een bepaalde verwachting. Observaties zonder verwachtingen leiden niet tot theorieën, stelt Popper. Denk bijvoorbeeld aan *Newtons* anekdote over hoe hij zijn idee kreeg voor de ontdekking van zwaartekracht: hij zat onder een appelboom en er viel een appel op zijn hoofd.

Natuurlijk waren er al velen voor hem die objecten op hun hoofd hadden voelen vallen, maar niemand zag dit als indicatie van het bestaan van zwaartekracht. Alleen omdat Newton zat met de vraag waarom dingen over het algemeen naar beneden vallen en waarom hemellichamen bewegen zoals ze doen, had deze waarneming betekenis en leidde hij tot een theorie.

default watermark

Neptunus

Onze waarnemingen zijn dus geladen met verwachtingen. Dit maakt het niet zo makkelijk om te zeggen wanneer een waarneming correct is en wanneer niet. Ook hier moeten we dus kritisch blijven. Is wat we zien wel echt wat er aan de hand is, of vullen we te veel in met onze verwachtingen?

De wens is niet alleen de vader van de gedachte, maar soms ook van de waarneming.

Ad hoc aanpassingen

Later ontwikkelt Popper zijn falsificatieïsme verder. Hij merkt op dat wanneer wetenschappers een waarneming doen die een theorie zou ontkrachten, ze de theorie vaak *ad hoc* aanpassen om deze nieuwe waarneming toch te kunnen verklaren met de bestaande theorie. Popper ziet dat dit bij het marxisme gebeurd is: toen de revolutie die Marx voorspeld had niet tot stand kwam, werd de theorie zo aangepast dat marxisten ook dit verschijnsel konden verklaren. Dit is voor Popper een duidelijk voorbeeld van een ontwijkende ad-hoc-aanpassing: de theorie wordt aangepast, zodat de theorie minder makkelijk te testen en dus onderuit te halen is.

Zulke aanpassingen maakten van het wetenschappelijke marxisme een pseudowetenschap.

Maar niet alle aanpassingen zijn gelijk, en soms zijn zulke ad-hoc-aanvullingen juist goed. Zo ontdekte men halverwege de negentiende eeuw dat de beweging van *Uranus* niet klopte met Newtons wetten en het tot dan toe bekende model van het zonnestelsel. Op basis hiervan hadden wetenschappers kunnen zeggen dat Newtons theorie niet klopt. In plaats daarvan stelden ze dat er een hemellichaam moest zijn dat invloed uitoefent op de beweging van *Uranus*. In dat geval zou Newtons theorie namelijk nog wel kloppen. Deze oplossing bleek juist te zijn. Toen onderzoekers gericht op zoek gingen naar dat hemellichaam, vonden ze *Neptunus*.

Anschluss

Popper blijft betrokken bij het socialisme, ondanks zijn desillusie met het communisme. Het stuit hem tegen de borst dat veel van zijn intellectuele vrienden zichzelf zien als toekomstige leiders van de arbeidersklasse, terwijl ze geen arbeider kennen en nog nooit een uur in een fabriek gewerkt hebben. Popper besluit daarom dat hij met zijn handen moet gaan werken. Tijdens de oorlog werkt hij in een fabriek. Zijn werk bestaat verder uit het afgraven van wegen met een pikhouweel, maar hij merkt dat hij daar het uithoudingsvermogen niet voor heeft. Uiteindelijk komt hij bij een meubelmaker terecht. Dit werk vindt hij interessant, maar hij komt erachter dat hij ook hier niet geschikt voor is. Hij is te veel aan het dagdromen over filosofische ideeën.

Hierna geeft Popper het fysieke werk op. Na vijf jaar studeren en schrijven vestigt hij zich als schoolmeester.

Hij blijft dit zeven jaar doen, tot 1937. Drie jaar eerder publiceert hij zijn *Logik der Forschung*, de *Logica van wetenschappelijk onderzoek*, en dit maakt hem aardig bekend in academische kringen. De dreiging van nazi-Duitsland komt steeds dichterbij en Popper voelt de Anschluss al aankomen. Dit is voor hem extra bedreigend: hoewel zijn ouders zich al voor zijn geboorte *luthers* hadden laten dopen, zijn ze van Joodse afkomst, wat Popper zelf ook Joods maakt.

Popper krijgt een aanbod van de *Universiteit van Cambridge* om daarheen te vluchten, maar hij slaat het aanbod af. Hij heeft namelijk ook een aanbod uit *Nieuw-Zeeland* gekregen, waar hij daadwerkelijk

aan de slag kan bij een universiteit. Hoewel Engeland hem meer trekt, staat hij zijn plek af aan een collega en vertrekt zelf naar Nieuw-Zeeland. Zijn redenering: de gastvrijheid van Cambridge kan aan iedereen gegeven worden, maar niet iedereen krijgt een aanbod om als universitair docent in Nieuw-Zeeland aan de slag te gaan. Daarom vindt hij het beter om de plek in Engeland vrij te houden voor een andere politiek vluchteling.

Het doel van totalitarisme heiligt nooit de middelen

In Nieuw-Zeeland werkt Popper aan zijn bekendste werk, *De open samenleving en haar vijanden*. Hoewel hij sinds het incident uit 1919 al zijn bedenkingen heeft bij het *marxisme*, ziet hij ook dat het *socialisme* de belangrijkste tegenstander was van het *fascisme*. Daarom wil hij lange tijd zijn bezwaren tegen het socialisme niet publiceren. Door de successen van het communistische *Rusland* in de *Tweede Wereldoorlog* krijgt het communisme ook in *West-Europa* steeds meer aanhang. Het ziet Popper als een te grote bedreiging voor de vrijheid, en hij besluit zijn bezwaren tegen het communisme en andere totalitaire ideologieën alsnog te publiceren.

Als we kijken naar de ontwikkelingen in de Verenigde Staten dan blijkt de actualiteit van *De open samenleving en haar vijanden*, met name de inzichten over "totalitarisme".

Popper is niet zozeer tegen het totalitarisme omdat staten die het complete leven van hun inwoners willen beheersen moreel slecht zijn; hij bekritiseert het totalitarisme op een theoretische manier. Hij valt de onderliggende aannames ervan aan, zodat hij kan laten zien dat het totalitarisme simpelweg niet klopt. De belangrijkste aanname van het totalitarisme is dat de geschiedenis zich ontwikkelt via bepaalde wetten en daarom voorspelbaar is. Daarom denken totalitaire regimes dat ze de samenleving kunnen ontwerpen en de geschiedenis kunnen sturen door verregaand in te grijpen in de samenleving.

Geschiedenis in niet te sturen

Maar deze aanname klopt geheel niet, stelt Popper. Zijn belangrijkste tegenwerping is dat mensen simpelweg niet voorspelbaar zijn. Aangezien groepen mensen altijd bestaan uit individuen, zijn ook groepen mensen niet voorspelbaar. Daarom zijn mensen niet zo stuurbaar als totalitaire regimes denken. Dit maakt dat de verregaande ingrepen van zulke regimes altijd onvoorziene gevolgen hebben. De doelen van totalitaire regimes zijn dus onmogelijk te bereiken, terwijl ze hier wel enorme offers voor brengen, waarvan de vrijheid van alle inwoners niet de minste is. Het doel heiligt dus nooit de middelen. In plaats van blauwdrukken suggereert Popper *piecemeal social engineering*: stapje voor stapje de slechte dingen in de samenleving elimineren. Dit is een effectievere en veiligere manier om tot een betere samenleving te komen.

De publicatie van *De open samenleving* is een moeizaam proces. De fysieke afstand tussen Popper en Amerikaanse dan wel Europese uitgevers is problematisch. Voordat Popper een antwoord kan krijgen op een verstuurd bericht zijn er zo enkele maanden verstreken. Maar ook de nauwgezette instructies van Popper maken het er niet makkelijker op; hij stuurt regelmatig vele pagina's vol met verbeteringen. Ten slotte vinden uitgevers het boek nogal lang – de Nederlandse uitgave telt bijna duizend pagina's.

Toch is Popper fel gekant tegen inkortingen: "Het boek is geschreven met uitzonderlijke zorg; ik ken bijna niemand die zo nauwgezet en gewetensvol kijkt naar details als ik; met het gevolg dat, zoals

iedereen direct toegeeft, het boek een zeldzame mate van helderheid en eenvoud bereikt; en dit is een boek dat, zoals je zult toegeven, vol zit met gedachten op elke afzonderlijke pagina.â??
Popper was misschien een nuchtere filosoof, bescheiden was hij niet.

default watermark

Karl Popper

De open samenleving
en haar vijanden

LEMNISCAAT

Koala

Tegen het einde van de oorlog krijgt Popper een aanbod uit Australië. Hij overweegt het om een verrassende reden: *“Het leukste dier daar (en misschien wel het mooiste dier dat bestaat) is de koalabeer. Kangoeroes zijn misschien leuk, maar de mogelijkheid om een koalabeer te zien is zonder uitzondering mijn belangrijkste reden om naar Australië te willen gaan,”* schrijft hij in een brief aan een vriend.

Mede om deze reden staat een aanstelling aan de *Universiteit van Sydney* hem wel aan, tot hem ter ore komt dat de Australische kranten kritisch berichten over het aanstellen van een buitenlander. Ook stellen Australische parlementariërs vragen over dit *“probleem”*. Deze xenofobie staat Popper niet aan en hij slaat het Australische aanbod alsnog af. Gelukkig krijgt hij via de bekende liberale econoom *Friedrich Hayek* een aanbod om aan de prestigieuze *London School of Economics* te doceren.

Tot aan zijn dood zal Popper in *Engeland* blijven wonen en werken. Het is niet gek dat hij zich thuis voelt in een land dat bekendstaat om zijn nuchterheid. Zowel in zijn politieke filosofie als in zijn wetenschapsfilosofie streeft Popper niet naar een hoog ideaal. Van utopie en een verheven *Waarheid* moet hij niks hebben. In tegenstelling tot de bekende uitdrukking vindt Popper dat je met grote stappen helemaal niet snel thuis komt, omdat je met grote stappen vaak je doel voorbijschiet. Als je kleine stapjes neemt, kun je je doel bijtijds bijstellen. Daar moet je niet te hoogmoedig voor zijn, vindt Popper. *“Onderken je eigen feilbaarheid. Hieruit volgt ook zijn pleidooi voor openheid. Alleen door open te staan voor kritiek kunnen we onze samenleving beter maken en onszelf wijzer.”*

Datum aangemaakt

2025/04/20